

*Людина -
Культура -
Духовність*

*Збірник
наукових праць*

В И П У С К - II

Київ - 1996

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТИКО-ДУХОВНІ ЗАСАДИ
НАРОДНОЇ ПІСНІ / НА МАТЕРІАЛІ КОЗАЦЬ-
КИХ ПІСЕНЬ/

Козацтво залишило незабутній слід в історії України. Воно розквітло у період XVI-XVIII ст., але його й сьогодні пам'ятають нащадки, бо козаки - то носії лицарської слави. Вони узяли на свої плечі величезний тягар відповідальності за долю, честь і гідність батьківщини.

Козацтво залишило свій слід не тільки на політичному тлі. Козацьке середовище виробило особливу таку етику та естетику, яка вплинула й на подальше життя цілого народу. Категорії добра, краси у "козацькій" інтерпретації якнайкраще відповідали національному характеру, відображали сутність волелюбної нації. Козацтво стало носієм художнього смаку, народної етики.

Козак - людина складна й неординарна. Дослідники епохи козацтва вказують на такі характерні риси, що підтверджують цю думку. Однією з таких рис, що справді характеризує козака як лицаря, є відданість батьківщині, здатність віддати за неї життя. Цікаво, що така здатність, такий героїзм не підносяться на якийсь особливий рівень, а подаються у пісні, як річ звичайна, унормована, невід'ємна від поняття "козак". Життя козака повністю, повідворотно належить батьківщині. Така відданість набирає особливої естетичної вартості та моральної цінності, оскільки "діля правди людина чинить вільно, залюбки, із любові або від серця, з ласки" / 7; 106/.

Виступаючи в похід чи готуючись до смерті, під час розмови з коханою чи веселощів, козак думає, вболіває про Україну.

Прощай, слава, город рідненський,

Прощай, Україно!

Прощай, мій сад зелененький,

Прощай, дівчино!

Або: Ох і виведіте, мене виведіте

На Савур-могилу,

Гей, нехай стану, гляну-подивлюся

Я на мою Україну!

Чимало дослідників козацтва поняття "козак" та "лицар"

ставлять поряд. Про це писав Д.І.Яворницький / 8, 120/, М.І.Костомаров / 3, 47/, Ю.Андрухович / 1, 75/, А.Макаров / 4, 185/ та інші. Така близькість понять легко пояснюється. Причиною цього є не тільки перевага в душі людини громадського над особистим, а й певна одухотвореність, здатність до філософського суму з приводу швидкоплинності людського життя, поетичність, сентиментальність, уміння жити і вмерти красиво.

Що ж для козака значить "жити і вмерти красиво?"

Перш за все життя козацьке повинне бути хоча й коротким, але обов'язково вільним. Прагнення волі, вільного способу життя є наскрізною темою козацьких пісень.

Тим-то й сталося по всьому світі

Великая козацька сила,

Що у них була воля і душа єдина.

Або:

В чистім полі тирса шумить,

Катран зеленіє,

В чистім полі своя воля,

Що й серце німіє.

П.Юркевич писав: "Моральнісні вчинки можливі для людини, позаяк вона є вільною. Ця свобода виявляється в явищах душі самопризначення її до діяльності" / 7; 105/.

Воля козацька постає у народній пісні у різних її іпостасях. То і особиста невіддільність панові, чужій вірі, вільний спосіб життя, незалежність країни. У будь-якому виявленні воля підноситься народним генієм:

Козак та воля - заласна доля.

Степ та воля - козацька доля.

Хоч спина гола та своя воля.

Ведмідь на ретязі товсто реве:

Лучче птиці на сухій гілці, чим ся в золотій клітці:

В пригоді - мисль о свободі:

Таке прагнення волі, захоплення вільним способом життя, мислення є рисами загальнонародними. Воля в житті козака / та й взагалі українця / стає не тільки життєво, а й духовно необхідною. Любов, повага до волі, вільної праці є одним із чинників народ-

ної моралі. Ще з дитинства представник української нації мав знати, що має право на духовну та особисту свободу / 6; 13/. Козаки як найкращі представники нації змогли довести, наскільки прекрасним може бути прагнення свободи, наскільки огидною є рабська підлеглість кому б то не було. Такі життєві позиції, таку філософію досить гарно ілюструє народна творчість. Пригадаймо "Думу про Марусю Богуславку", "Думу про козака Голоту" та безліч народних пісень з тієї теми. При цьому цікаво відзначити, що в деяких піснях чітко звучать категорії "гарно", "вільно", "негарно", "невільно". Наприклад:

" Поклонімося, миліі браття,
Восточному царю.
Добре нам, миліі браття
Під ним буде жити,
Тільки одно за те негарно
Що стали нам лобо брити!"

Або:

" Поклонімося, миліі браття,
Турецькому султану!
Добре нам, миліі браття
Під ним буде жити,
Тільки одно зате негарно
Брат на брата буде ходити".

Не можна не підкреслити ролі, яку відіграє в серці козака віра. Козак, за піснею, розпочинає бій з молитви, після вдалого вирішення військових проблем, дякує Богові. Д.І.Яворницький. / 8/, М.І.Костомаров / 3/, Д.Наливайко / 5/ та інші дослідники козацької доби підкреслюють глибоку релігійність козаків, «Справді, не тільки спокій рідної країни, а й віру християнську боронили козаки надзвичайно ревно. Та не заперечуючи величезних заслуг козаків у захисті православної віри від тиску католицької та від нападів сповідувачів мусульманства, хочемо зазначити, що, за піснею, віра в долі козака відіграла скоріш практичну роль, а ніж духовну, оскільки Бог допомагає козакам у війні, остільки й треба віддавати йому належне. Іноді козак ставить себе навіть врівень з Богом, пишаючись своєю спритністю, суспільною активністю.

Як Хмельницький цес зачуває,
Во Вінниці за чотири доби прибуває,

Його військо гетьманське морем нахлинає,
Турецько-польське крульське військо зничтожає,
Богуна з козаками з неволі визволяє,
А сам Хмельницький
До Богуна під'їжджає
І словами промовляє:
" Не сам Бог спасав
І я не менше помагав!"
Іван Богун відмовляє:
" Слава Богу і хвала гетьману,
Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!" /2, 188-
189/.

Як бачимо, Хмельницький, за думою, нарівні з Богом, може надати допомогу, порадити. На нашу думку одним із завдань тут було вирізнити, піднести постать Хмельницького, підкреслити його значимість, піднести високу майстерність полководця. Але відчуваємо ще й високу козацьку й людську гідність гетьмана та народне захоплення людиною, що може вирішувати справи, вершити долі не гірше, ніж сам Бог. Взагалі в народній пісні, зокрема, в козацькій, не спостерігаємо сліпого страху перед Богом, рабського поклоніння. Якщо козак і сприймає ідею боротьби за " Віру християнську", то лише як невід'ємно пов'язану з ідеєю боротьби за національну незалежність. Божа ідея сприймалася як ідея, до якої треба прагнути як до чогось далекого і прекрасного. Адже в ідеалі християнство пропагує загальнолюдські цінності, подає моральний кодекс. Певні норми етики взяло для себе й козацтво, але тільки ті, що відповідали його національному духу - характеру, темпераменту, світогляду. Козаки дозволяли собі робити деякі корективи в законах Божих, якщо справа стосувалася національної чи особистої свободи. Тільки найгуманніше, найдостойніше, з козацької точки зору, було взяте, осмислене і лягло в основу козацького сприйняття засад християнської релігії. Особливості життя козака, умови війни, філософсько-поетична душа воїна дозволяли спростовувати деякі з Божих заповідей, підносячи натомість інші з них.

Д. І. Яворницький вказував на жорстокість козаків, нещадність у ставленні до ворогів, велику любов до чарки. Але в той же час підкреслював уміння козаків товаришувати, щедрість, глибоку повагу до старших за віком, гостинність / 8; 233-238/ і

т.і. Естетика поза буденністю, особливості душі воїна-філософа-поета дозволяли сформувати оригінальні етико-естетичні та духовні норми.

Таку оригінальність спостерігаємо, коли зустрічаємо в піснях картини, пов'язані зі смертю козака. Смерть козака на війні – почесна, бо він боровив матір-Україну, бо він загинув як лідер. Але вона ще й красива. Поряд з сумом, що супроводжує змалювання смерті козака, відчуваємо ще й ноти захоплення саме таким кінцем життєвого шляху. Смерть порівнюється з весіллям, могила – з жінкою. Весілля – надзвичайно урочистий, красивий, яскравий обряд, жінка – найкраще, найяскравіше, що може бути в житті чоловіка. Зрозуміло, що в такому порівнянні приховано дуже багато: тут і філософське розуміння кінцевості людського життя, сум з приводу його короткочасності, розуміння неможливості щось змінити в цьому світі. Але тут є й інше, бо " ... то не лише смерть, а й вище життєве напруження, злет усіх сил у єдиному підихові, проростання крил. Це велика містерія кохання і смерті..." / І; 75/.

" Мене турки наздігнали,
Баня мого з мене стяли,
Постріляли, порубали,
Там над Дністром поховали.
Ой, цить, мати не журися!
Вже ж бо твій син оменюся,
Він узяв собі за жіночку
Та крутую могилочку...
Возьми, мати, піску каменю.
Посій його на каменю,
Коли ж отої пісок зійде.
Тоді твій син з війська приїде!"

Д.І.Льворницький, М.І.Костомаров та інші дослідники філософської душі козака вказували на її подвійну суть. З одного боку козак справді був взірцем військової доблесті, любив пригоди та мав епікурейський погляд на життя. Війна для нього є такою ж необхідною, як крила для птаха. З іншого ж, як звичайній людині, козакові мріялося про мирне, спокійне життя; він прагнув кохання, сім'ї. Від'їжджаючи на війну, він добре розумів, що може не повернутися, що життя у війську буде небезпечним, повним побуто-

вих труднощів, безшлюбним. Знаходяться у війську, в годину
дозвілля, козак віддається власній тугі. Йому боляче й самотно.

Ой, кряче, кряче чорненький ворон
Та у лузі над водою;
Ой плаче, плаче козак молоденький
На конику вороному.

Або:

" Вороний коню, грай ти підо мною!
Та розбий ти тугу мою!
Розбий, розбий тугу по темному лугу
Козакові молодому"

Інакше кажучи, йдучи на війну, козак примушує себе на душевні страждання. Сентиментальному, поетичному серцю буває боляче, навіть якщо воно б'ється у грудях воїна. Козак іде на самопожертву заради батьківщини і йде на це свідомо. В даному разі категорія героїчного набирає нового духовного забарвлення. В народному розумінні герой має виглядати саме так: людина тонкої душевної структури, що цінує красу, мир та спокій, але здатна у будь-яку хвилину пожертвувати собою заради інших.

Таким чином, світоглядні, етичні й естетичні / високодуховні / засади у формуванні й утвердженні особливостей українського менталітету надзвичайно виразно проявляються саме у цьому циклі української народної пісенності.